

Mladostni epistolarij Franceta Steleta

Izvirni znanstveni članek

Prispevek ob 140. obletnici rojstva akademika Franceta Steleta predstavlja segment njegovega obsežnega korespondenčnega arhiva, ki ga je zapustil Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in vsebuje več kot 12.000 pisem približno 2300 korespondentov. V ospredju članka so mladostna, družinska in dijaška korespondenca, ki segajo v čas pred Steletovim študijem na Dunaju, ter pisma, povezana z njegovim zgodnjim družbenim, intelektualnim in nazorskim oblikovanjem.

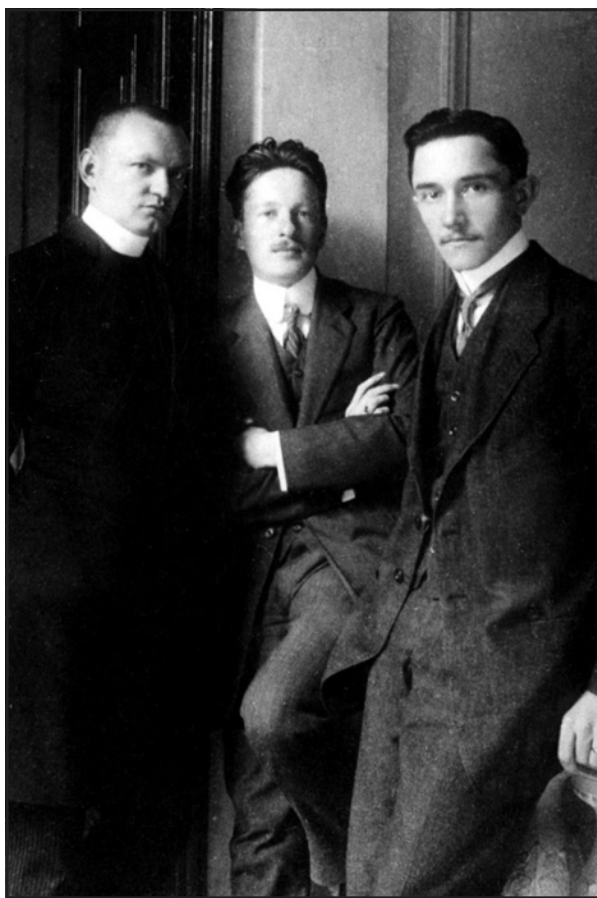
Avtorica se posveča tudi socialnim mrežam, ki so jih v začetku 20. stoletja ustvarjali dijaki, študenti, izseljenci in bodoči duhovniki, ter vlogi pisemske komunikacije kot ključnega kanala prenosa znanja, idej in izkušenj. Poseben poudarek je namenjen korespondenci s tremi umetniki iz kamniškega kroga – z Maksimom Gasparijem, Stanetom Cudermanom in Miho Malešem.

Ključne besede: France Stele (1886–1972), mladostna korespondenca, dijaška in študentska pisma, zbiranje ljudskega slovstva, umetniška korespondenca, epistolarna kultura, intelektualne mreže, Maksim Gaspari (1883–1980), Stane Cuderman (1895–1946), Miha Maleš (1903–1987)

The contribution marking the 140th anniversary of the birth of Academician France Stele presents a segment of his extensive correspondence archive, which he bequeathed to the Slovene Academy of Sciences and Arts, and which contains over 12,000 letters from approximately 2,300 correspondents. The article focuses on his youthful, family and school correspondence dating from the period before Stele's studies in Vienna, as well as letters connected with his early social, intellectual and ideological formation.

The author also addresses the social networks created in the early twentieth century by school pupils, students, emigrants and future priests, and the role of epistolary as a key channel for the transmission of knowledge, ideas, and experiences. Emphasis is placed on correspondence with three artists from the Kamnik circle – Maksim Gaspari, Stane Cuderman, and Miha Maleš.

Keywords: France Stele (1886–1972), youth correspondence, secondary-school and university student letters, collection of folk literature, artistic correspondence, epistolary culture, intellectual networks, Maksim Gaspari (1883–1980); Stane Cuderman (1895–1946); Miha Maleš (1903–1987)

Slika 1: Izidor Cankar, Vojeslav Mole in France Stele na Steletovi promociji na dunajski univerzi leta 1918 (©Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si, javna domena)

Leta 2026 bomo zaznamovali 140. obletnico rojstva v Tunjicah pri Kamniku rojenega profesorja in akademika Franceta Steleta (1886–Ljubljana, 1972).² V *Kamniškem zborniku* je izšlo že več prispevkov o življenju in delu izjemnega rojaka, ki je utiral pot ne le akademski stroki umetnostni zgodovini, temveč je bil eden od pionirjev, ki so na začetku prejšnjega stoletja prostorsko in časovno opredelili slovensko likovno umetnost in pomembno prispevali k razvoju humanistike nasploh. Leta 1886 so se namreč rodili trije slovenski umetnostni zgodovinarji, ki so nadaljevali tradicijo dunajske umetnostnozgodovinske šole na ljubljanski (Izidor Cankar (1886–1956) in France Stele) in krakovski univerzi na Poljskem (Vojeslav Mole (1886–1973)).

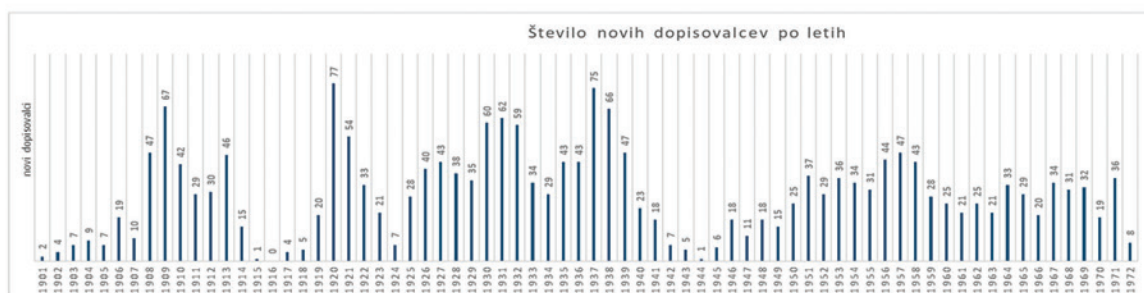
Izhodišče za članek je doktorska disertacija, za katero sem pregledala in kritično ovrednotila bogat korespondenčni arhiv, ki ga je France Stele poleg knjižnice, dragocenih terenskih zapisov in skicirk ter obsežnega fotografskega in dokumentarnega gradiva zapustil Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Arhiv hrani Biblioteka SAZU, del korespondence, povezane predvsem z delovanjem slovenskega centra PEN med obema svetovnima vojnoma, pa je Stele zapustil Narodni

1 Doktorica znanosti in znanstvena sodelavka na Umetnostnozgodovinskem inštitutu Franceta Steleta. Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur (P6-0061), ki ga iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

2 V prispevku se večkrat sklicujem na Steletov sežet avtobiografski zapis *Moje življenje*, datiran 4. januarja 1939, ki ga je napisal za predstavitev v Rotary klubu. Avtobiografija je bila leta 1997 objavljena v *Acta historiae artis Slovenica*.

Pregled čez celotno obdobje Steletovega epistolarija, 1901–1972

Slika 2: Število novih dopisovalcev v posameznih letih od 1901 do 1972

in univerzitetni knjižnici.³ Ohranjenih je več kot 12.000 pisem s skoraj 2300 različnimi korespondenti, zaradi česar njegov arhiv sodi med večje slovenske korespondenčne zbirke. Pisma in dopisi, ki jih je Stele prejemal od leta 1901 vse do svoje smrti leta 1972, po vsebini segajo na različna kulturna, družbena, znanstvena in osebna področja, pri čemer pogosto ni mogoče postaviti ostre ločnice. V prispevku bom predstavila nekaj korespondence iz mladostnega, dijaškega obdobja, ki je krajevno vezana na kamniško-mengeški in kranjski prostor, kjer je Stele obiskoval gimnazijo. Pred študijem na Dunaju ne moremo govoriti o umetnostnozgodovinskih vidikih korespondence, kljub temu pa so pisma iz tega časa dragocena za vpogled v oblikovanje Steletovega nazorskega in intelektualnega razvoja. Tako v mladostniški korespondenci lahko zasledimo kar nekaj lastnosti, ki so najbrž prispevale k njegovi izbiri poklica: ljubezen do narodnih starin in jezika, nagnjenje do zbiranja, ki se nadaljuje v zbiranju ljudskega izročila in znanja, željo po vzpostavljanju družabnih stikov in socialnem mreženju, sposobnost empatije, zanesljivost, močno motiviranost in radovednost ter živo potrebo, da svoje vedenje razdaja tudi drugim.

Na koncu bom predstavila še korespondenco s tremi s Kamnikom povezanimi umetniki: z Maksimom Gasparijem, Stanetom Cudermanom in Mihom Malešem.

Splošne značilnosti Steletovega korespondenčnega arhiva

Naj se ne uniči »na videz še tako nepomemben zapisek in spominek v moji zapuščini«.

S temi besedami je umetnostni zgodovinar, akademik dr. France Stele v svoji oporoki poskrbel za ohranitev svoje bogate korespondence, ki je neizčrpen vir za raziskave ne le umetnostne zgodovine, temveč tudi drugih humanističnih ved, predvsem pa področja konservatorstva in ohranjanja kulturne dediščine, ki predstavlja največji in najtrši gradnik njegovega življenja.

Literarni zgodovinar in urednik France Koblar, s katerim je France Stele kot sourednik več kot desetletje utiral pot in širil prostor revije Dom in svet, je v Steletu videl enega najbolj izobraženih in razgledanih Slovencev svojega časa. Z vidika korespondenčnega arhiva ga najprej spoznamo kot poliglota, ki je govoril ali bral vsaj 17 jezikov, kot jih izpričuje arhiv. Nanj so se obračali profesorji, študentje, umetniki, duhovniki ... Stele se je dobro znašel v najrazličnejših vlogah od javnega uslužbenca do spremljevalca papeževega legata in duhovitega družabnika omizij slovenskih penatov in akademikov; bil je poznavalec, kritik in fotograf, sopotnik umetnikom ter urednik vodilne kulturne katoliške revije, s katero je uravnotežil tako avantgardno, ekspresionistično kot znanstveno vsebino in skrbel za njeno atraktivno vizualno podobo. Po odhodu Izidorja Cankarja v diplomatsko službo je leta 1938 formalno predal službo vodilnega konservatorja Dravske banovine Francetu Mesesnelu in zasedel katedro za umetnostno zgodovino. Bil je član in sodelavec številnih pomembnih mednarodnih združenj tako na literarnem področju (PEN) v obdobju med vojnama kot v umetnostnozgodovinskih, konservatorskih in muzejskih mednarodnih organizacijah (CIHA, AICA, UNESCO), kar je močno odmevalo v njegovi korespondenci.

Steletov korespondenčni arhiv ni zanimiv zgolj kot dokument in vir za nadaljnji študij, temveč je z različnih vidikov zgovoren tudi kot celota. Oblikoval se je v treh različnih državah in družbenih ureditvah: v cesarstvu, kraljevini in socialistični republiki, ter sega v čas, ko se je v slovenskem prostoru dokončno uveljavila javna (institucionalna) sfera. Stele sodi v generacijo

Steletov delovanju znotraj PEN glej: Učakar, 2006.

izobražencev, ki so tik pred prvo svetovno vojno – po vrnitvi z Dunaja – v domovini zasedli vodilna mesta in funkcije, s katerimi je rasel tudi njihov ugled in socialni status. Znotraj njegovega osebnega časa lahko njegov korespondenčni arhiv razdelimo na tri večje sklope (čeprav je pisemske stike s posamezniki ohranjal vso svojo ustvarjalno dobo): v prvo obdobje dijaštva v Kranju in študija na Dunaju, drugo obdobje med obema vojnama, ko je bil kot konservator, profesor in znanstvenik najbolj dejaven, in tretje obdobje, ki zajema tri desetletja po drugi svetovni vojni, v katerih je bil kot katoliški intelektualec sicer umaknjen na obrobje javne sfere, a kot znanstvenik še vedno pronicljiv in dejaven, še posebej zunaj meja Slovenije. Dolg časovni interval ter krize in vojaški spopadi 20. stoletja so eden glavnih vzrokov, zakaj se je Steletova korespondenčna mreža v vsakem obdobju vzpostavila na novo.

Zaradi odsotnosti Steletovih pisem v njegovem arhivu je v ospredju vloga prejemnika oziroma bralca, ki so mu bila pisma namenjena. Pismo namreč (še bolj kot izraža splošno ali zgodovinsko resnico) sledi stvarnemu odnosu med piscem in bralcem, na katerega je besedilo tudi ugašeno. Zato pismo ne govori samo o piscu, temveč tudi ali včasih predvsem o bralcu. Odsotnost Steletovih pisem je bila tako tudi priložnost/izviv, da opazujem, kako so sodobniki doživljali Steleta, kako so z njim komunicirali, kako so ga obravnavali.

Ceprav gre za zelo širok nabor korespondence od družinske, dijaške, dopisovanja z izseljenci, umetniki in literati, akademiki in diplomati ter drugimi javnimi osebami, ki jih težko umestimo v umetnostnozgodovinski okvir, je jasno, da sta bila njegovo delo in zasebna sfera močno povezani, in kar je bistveno, povsem podrejeni njegovemu poklicu umetnostnega zgodovinarja. Po drugi strani korespondenčni arhiv še zdaleč ne hrani le pisem izbranega kroga učenjakov, profesorjev in pisateljev, ki so v stikih zaradi ustaljenih institucionalnih stališč. Nasprotno, med dopisniki je veliko danes razmeroma malo znanih posameznikov (če ni za njihov vpis v SBL poskrbela Steletova generacija), ki so bili v svojem času različno javno izpostavljeni, danes pa so nekateri popolnoma spregledani. Deloma je za to odsotnost v biografskem spominu krivo dejstvo, da jih je bilo med njimi veliko, ki so pogosto menjali prostor delovanja; med njimi so duhovniki, misijonarji, umetniki, diplomati, mentorji, študenti, izgnanci in begunci, ki so iz različnih razlogov pogosto izginili iz nacionalnega zgodovinopisja.

Zgodovinski okvir

Dvig splošne pismenosti v 19. stoletju je bil pomemben dejavnik za razvoj osebnega pisma, individualizacija pisave pa je vplivala tudi na sestavo in na spremembo pisemske oblike. Več je bilo osebnih pisav, več je bilo oblik pisma; stroga pravila ter obrazci, ki so od klasičnega grškega, predvsem pa latinskega pisma veljali še vse do 19. stoletja, pa so se začeli izgubljati. V 19. stoletju so pisma s svojo individualno miselno in čustveno vsebino že tako osvobodjena vsakršnih predpisov, da jih je težko podrežati kakršnemu koli sistematičnemu razvrščanju.

Število slovenskih izobražencev je v zadnjih deset-

letjih pred prvo svetovno vojno strmo naraščalo. Število vpisanih študentov iz Kranjske na dunajsko univerzo je od leta 1849 do prve svetovne vojne naraslo približno za dvakrat in pol (Cindrič, 2009: 92; Vodopivec, 2015: 11). Slovenski študenti, ki so bili razkropljeni po različnih univerzah v monarhiji in zunaj nje, predvsem na Dunaju, v Pragi, Krakovu in Leuvnu, so stik z domom in razmerami v domovini vzdrževali s pismi in dopisovanjem. Pred prvo svetovno vojno, ko je bila edina možnost za pridobitev visoke izobrazbe študij na eni od evropskih univerz, je poštna mreža med dopisovalci delovala kot pomemben prenosnik informacij, znanja, idej in konceptov iz različnih središč in akademskih okolij v slovenski prostor. Pisma so (bila) torej eden od pomembnih virov informacij in načinov prenosa znanja. Po pošti so potovale tudi različne akademske novice: o pogojih in delu univerz, življenju v univerzitetnih središčih, služila so celo za prenos znanja med študenti in profesorji; po njej so potovale knjige, programi političnih strank, društev in združenj pa tudi vizualno gradivo, kot so fotografije in risbe, prerišani ikonografski motivi in zapisi, grafiti ipd. Z ozirom na Steletovo korespondenco bi lahko postavili tezo, da je bil v desetletju pred prvo svetovno vojno zelo močan, morda celo primarni interes slovenskih akademikov podpiranje slovenskega in slovanskega prostora v najširšem smislu, pridobivanje znanja na univerzi pa je bila pot, ki je to omogočala. Vloga univerze je bila v zagotovitvi kakovostnega študija in doktorskega naziva, prijateljstvo se je vzdrževalo z medsebojnim druženjem ob študiju, na skupnih potovanjih, v krogih društev, kot sta bili liberalna Slovenija in katoliška Danica na Dunaju, Zarja v Gradcu in Dan v Pragi ter ne nazadnje s pismi.

Druga pomembna skupina, ki je oblikovala pisemsko mrežo v drugi polovici 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja, so bili izseljenci. Od pomladi narodov do izbruha prve svetovne vojne je namreč zaradi počasnega gospodarskega razvoja na tuje odšlo več kot dvajset odstotkov slovenskega prebivalstva. Gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja je izseljenski val le podaljšala, sledil mu je cunami druge svetovne vojne (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2016: 459. Gl. tudi Drnovšek, 2012). Številni, ki so se v tem času izselili na tuje, so povsem pretrgali stik z domovino, drugi so se, kot je razvidno tudi iz Steletovega korespondenčnega arhiva, redno oglašali s pismi, dokler je le ostajala živa vez z domačim okoljem.

Raziskava Steletovega epistolarija kaže, da je socialna mreža med dopisovalci v veliki meri odvisna od njihovih življenjskih nazorov. Stele je bil od gimnazije dokaj močno vpet v versko, kulturno in politično dejavnost katoliškega tabora. Imel se je za Krekovega »učenca« (Stele, 1997: 165) in je že na Dunaju uresničeval njegove socialne ideje ter kasneje vsaj načelno podpiral ustvarjalnost mlajših v krogu revij *Križ na gori* in kasneje *Križ* ter Kocbekovega *Dejanja*, vendar se ni nikoli zblížal s krščanskimi socialisti, ampak je ostal še najtesneje povezan s Slovensko ljudsko stranko kot njen somišljenik.⁴

4 Biblioteka SAZU, R11/XXXI-42, Stele je bil 13. 1. 1922 pod številko 174 vpisan kot član društva javnih nameščencev, somišljenikov SLS.

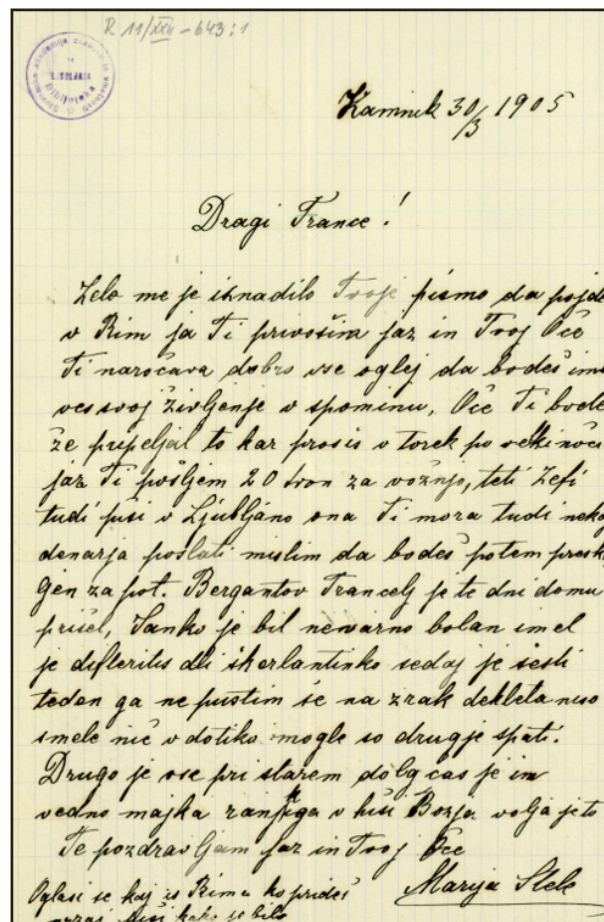

Slika 3: Marija Stele (roj. Cuderman)

Družinska in dijaška pisma v Kranj

France Stele se je kot prvi otrok rodil 21. februarja 1886 v Tunjicah pri Kamniku očetu kmetu, posestniku Francetu in materi Jožefi, rojeni Pavlič, ki je umrla pri porodu šestega otroka, ko je bilo Francetu devet let. Stele se je spominjal, da je »strašno potresno noč« (1895) doživel že v hiši mamine sestre v Podgorju pri Kamniku mesec dni po materini smrti. Na prvih dveh straneh svojega življenjepisa je kar dvakrat omenil pomembno vlogo, ki so jo v njegovi mladosti imela pisma. Najstarejši spomin je bil povezan z mamo, ki ga je v smislu starega reka večkrat svarila, da bo konec veselja in brezskrbnosti, ko mu bodo »miši pisma snedle«; drugi pa z njegovo radovednostjo, ki mu ni dala miru, dokler ni razvozlal grške pisave, v kateri sta si strica dopisovala, da bi ohranila tajnost korespondence (Stele, 1997: 161–162).

Družinske korespondence njegove prve širše družine ni veliko ohranjene in je večinoma omejena na voščila in čestitke. Med odraslimi osebami njegove mladosti izstopa Marija Stele (roj. Cuderman),⁵ teta, ki se je poročila v Steletovo družino in po moževi smrti nadaljevala svečarsko obrt na Glavnem trgu v Kamniku (slika 3). Poleg treh svojih otrok, Mici, Cilke in Janka, s katerimi je Stele ohranil zelo dobre stike, je skrbela tudi za osirotelega (pozneje slikarja) Staneta Cudermana in pogosto tudi za Franceta. Bila je očitno pozorna vzgojiteljica, kot lahko zaslutimo iz pisma Steletu v Kranj, v katerem se veseli njegove bližnje poti v Rim leta 1905 in mu v ta namen pošlje dvajset kron (slika

Slika 4: Pismo Marije Stele Francetu Steletu v Kranj 30. 3. 1905 (© Biblioteka SAZU, R11/XXII–643:1)

4).⁶ Dobre odnose je imel tudi s svojim soimenjakom Francetom Steletom (1855–1924), ki je bil glasbenik, pevec in zborovodja. Družina, v kateri so bili štirje bratje z družinami,⁷ je ostala povezana, kar se je pokazalo tudi med nemško okupacijo, ko so kmečke družine s hrano oskrbovale svoje mestne sorodnike.⁸

Največ pisemskih stikov je imel s svojim nekaj let mlajšim bratrancom Albinom Steletom iz Spodnje Šiške,⁹ ki mu je kot študent prava sledil na Dunaj (slika 5) in se očitno zagledal v Francetovo zaročenko (Strgar, 2004: 236).¹⁰ Interpretacije, kako je to vplivalo na njun odnos, so različne, dejstvo pa je, da je Albin kasneje kot podravnatelj Ljubljanske kreditne banke založil dragoceno slikanico Franceta Kralja Kralj Matjaž s Steletovim predgovorom. Očitno sta bratranca po prvi svetovni vojni zadevo zgladila, saj večje zamere v povojni korespondenci ni zaznati.

5 Za podatke o Steletovi rodbini gl. Stele M., 2013: 159–162.

6 Biblioteka SAZU, R11/XXII–643: 1, pismo Marije Stele Francetu Steletu 30. 3. 1905.

7 Brat Anton, ki bi nasledil kmetijo, je leta 1915 padel v prvi svetovni vojni (Stele, M., 2013: 158–162).

8 UIFS ZRC SAZU, pismo Janka Steleta Francetu Steletu 11. 12. 1944. Med nečaki izstopajo pisma Toneta – Antona Steleta, ljubitelja zgodovine, ki je bil očitno zelo ponosen na svojega strica, in na pridno sestrično Ličko, kakor so klicali Steletovo hčerko Melito.

9 Eden od sinov deda Tomaža, Jernej (1856–1936), se je preselil v Ljubljano, kjer je v Spodnji Šiški odprl vinotoč. Gl. Stele, M., 2013, str. 160.

10 Gl. tudi pismo Albina Steleta Francetu Steletu 12. 12. 1913, Biblioteka SAZU, R11/XXII–640:10.

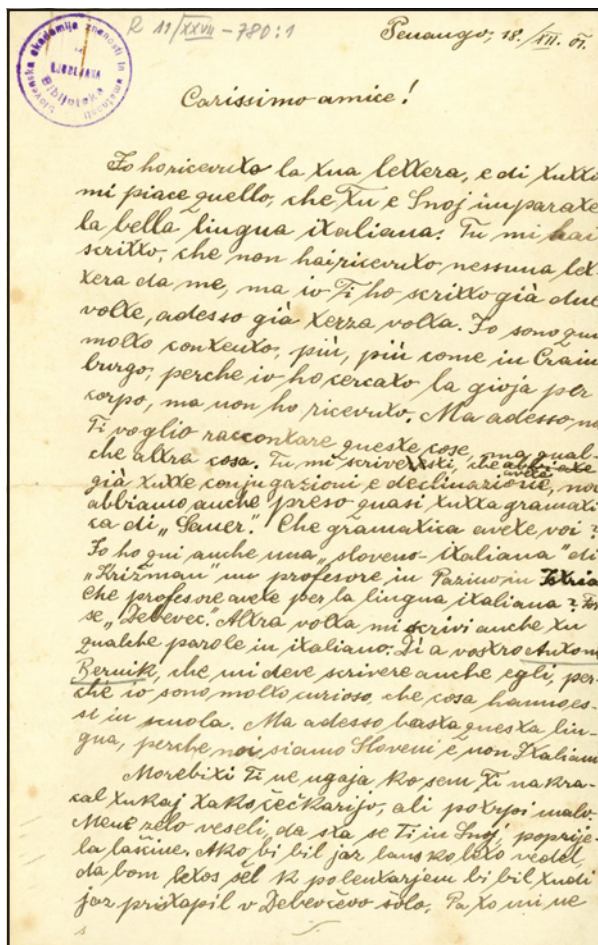

Slika 5: Albin Stele na promociji prve slovenske doktorice naravoslovnih ved Angele Piskernik novembra 1914, ko je bil France Stele v sibirskem ujetništvu.

Čeprav obdobje, ko je Stele **obiskoval kranjsko gimnazijo**, po številu pisem ni obsežno – ohranjena je korespondenca z »le« sedemindvajsetimi korespondenti – so se v gimnazijskem in študentskem obdobju vzpostavile nekatere vezi, ki jih bo Stele vzdrževal celo življenje. Veliko kranjskih gimnazijcev je študij nadaljevalo na univerzah, v obdobju med obema vojnama pa je Steletova generacija zasedla pomembna mesta v slovenski znanosti, kulturi in politiki.

Stele je med bivanjem v Kranju med letoma 1903 in 1906 stik s Kamničani in Moravčani, med katerimi so bili njegovi sorodniki, prijatelji in znanci, ohranjal s pismi in tako začel razvijati svojo korespondenčno mrežo. Zdi se, da se je tega lotil precej načrtno. Iz večine prejetih pisem je namreč razvidno, da je on dal pobudo in je prvi napisal pismo ter povabil sogovornika k dopisovanju.

Najstarejšim pismom lahko sledimo v leto 1901, ko je nekaj dečkov že po nižji gimnaziji zapustilo šolo in domače kraje in odšlo v malo semenišče v Ljubljano¹¹ (npr. Janko Cegnar leta 1902; Franc Nastran leta 1902, dijak petega razreda, kasneje župnik v Horjulu), v Škofjo Loko (Ivan Jeraša 1901), k salezijancem v Piemont v Italiji (Srečko Zamjen in Radivoj Rihar). Nekaj se jih je odločilo za ameriško semenišče St. Paul v Minnesoti, kamor je, po nekaterih kazalcih sodeč, vleklo tudi mladega Steleta. V seminar St. Paul ob Misisipiju so okrog leta 1903 odšli trije dijaki kranjske gimnazije, s katerimi si je Stele redno dopisoval: France Jauh Kern (Frank J. Kern), Anton Schiffreer (Stara Loka 1885–Milwaukee, Wisconsin, ZDA 1948), ustanovitelj prve slovenske župnije sv. Cirila in Metoda v Rock Springsu (Wyoming), ki je eno najstarejših in največjih središč slovenskih rudarjev v ZDA, in Sebastjan Koritnik, ki je semenišče kmalu zapustil in se priključil ameriški vojni mornarici.

Slika 6: Pismo Srečka Zamjena Steletu 18. 12. 1901 (© Biblioteka SAZU, R11/XXVII-780:1)

Stele je prijatelje, ki so zapustili slovensko jezikovno območje, s pismi očitno spodbujal k pisanju in prevajanju, bral in popravljajl je njihova besedila in jih kasneje v Zori, časopisu slovenskih katoliških študentov na Dunaju, tudi objavljajl. Korespondenco z nekaterimi duhovniki je ohranil do poznih zrelih let. Eden od Steletovih najbližjih zaupnikov (imel jih je več) pred prvo svetovno vojno je bil salezijanec Srečko Zamjen (Mengeš 1888–Celovec 1956). V salezijansko središče Don Bosco v Penangu v bližini Torina je odšel za svojim bratom po nižji gimnaziji. Iz pisem je razvidno, da je Srečko večkrat obžaloval slab uspeh v šoli, ki mu je onemogočil vpis na višjo gimnazijo (slika 6). Z redom, ki je vladal v semenišču, je svoj odnos do učenja hitro spremenil in je kasneje na bogoslovni fakulteti v Turinu študij zaključil z doktoratom. Po vzoru ustanovitelja salezijanskega reda don Bosca je med prvo svetovno vojno v Ljubljani na Rakovniku deloval za dobro osirotele mladine. Zamjen je leta 1919 ustanovil Društvo za mladinske domove in postavil prvi slovenski mladinski dom v barakah na Kodeljevem, ki ga je leta 1925 preselil v na novo sezidano stavbo, v kateri je leto kasneje začel delovati tudi kino Kodeljevo.¹²

Med šolanjem za duhovniški poklic sta imela Srečko Zamjen in Stele temeljite (pisemske) pogovore o

11 V ljubljanskem semenišču sta bila ta čas tudi nekoliko starejša Andrej Orehek, s Steletom sta se seznanila med počitnicami leta 1903, in rojak iz Tunjic Matej Kozelj, kasneje študent teologije.

12 Za novo salezijansko središče na Kodeljevem gl. Lavtižar, 1925; Kolar, 2019.

Bogu, človeku, veri, literaturi, duši in idealizmu. Stele mu je očitno zaupal svoje življenjske odločitve in ga spraševal za mnenje. Kljub geografski oddaljenosti so bili Zamjenovi odgovori neposredni in za prijatelja nekako zavezujoči:

Iz tvojega pisma zveni ona velika želja po delu za bližnjega. A ni mi moč razbrati, s katerega stališča, iz katerega principa Ti sili v dej ona sila – Če misliš delovati z zgolj humanističnega, zgolj filantropičnega stališča, napovedujem Ti že danes (čeprav nisem nikak prerok) popoln neuspeh, polom /.../

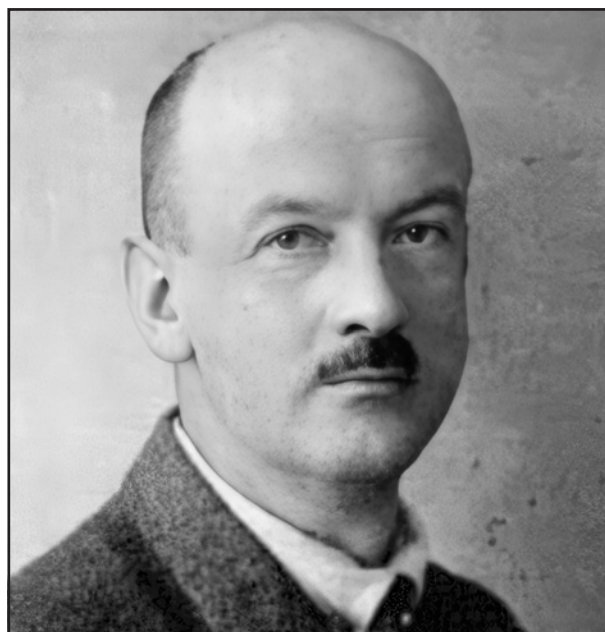
Glede Tvojega življenjskega poklica si sedaj menda na jasnem. Praviš, naj Ti povem o tem svojo misel odkrito. Da: in ta je: O svojem poklicu smeš in moreš soditi le sam. Imaš svojo vero in v Tvoji vesti je Bog, ki Ti govori.¹³

Steletova pisma Zamjenu so k dopisovanju spodbudila celo druge gojence semenišča. Brez poprejšnjega poznanstva je Radivoj Rihar, dijak iz Mengša, v salezijanskem zavodu izbral Steleta za svojega zaupnika na podlagi pisem, ki jih je prebral. Radivojeva pisma, tako kot pisma drugih fantov, ki so vstopili v semenišče, preizprašujejo pravilnost odločitve za duhovniški poklic. Čeprav je te misli večina sklenila z vero v svoje poslanstvo, je bilo pri Radivoju drugače. Kljub temu da sta s Steletom šele navezala pisemski stik, mu je že v drugem pismu opisal svoje dvome in strahove. Dejstvo, da piše tako rekoč neznancu, mu je izpoved morda celo olajšalo.

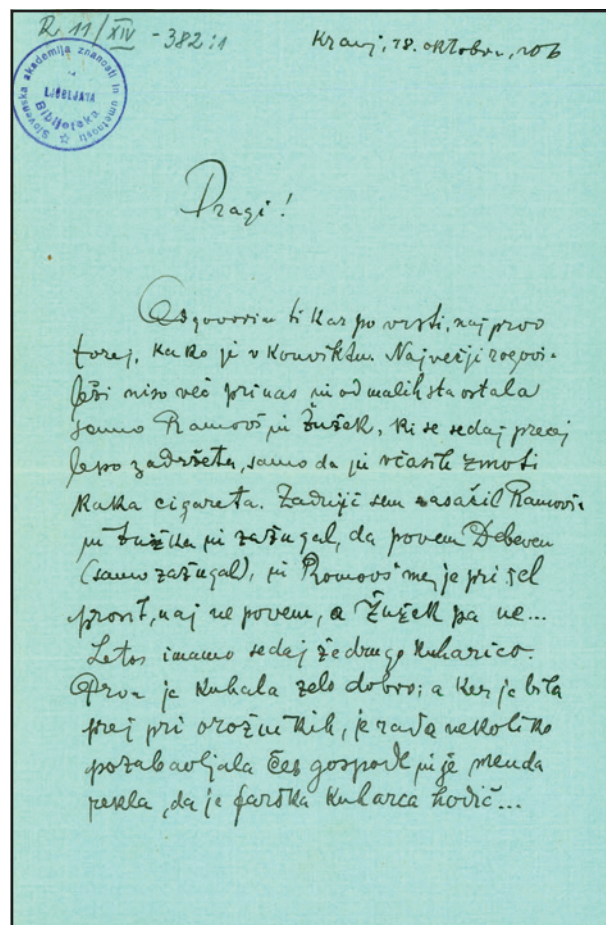
Pisma semeniščnikov se po navadi začenjajo s pozdravom: »Carissime!« Večina je čez čas opazila, da jim slovenščina dela vse več težav. Pisma mladih, ki so se odločili za duhovniški poklic ali misijone, predstavljajo posebno z antropološkega in psiho-socialnega vidika zanimivo poglavje, ki še čaka na podrobne raziskave. Zanimiva niso le z vidika epistolarnosti, na primer v kolikšni meri so se v semeniščih ohranila klasična epistolarna pravila, temveč tudi glede vprašanj, kakšno je bilo njihovo čustveno življenje, kakšna so bila razmišljanja najstnikov, ki so se odločali za duhovniški poklic, kakšen je bil njihov nadaljnji intelektualni razvoj. Komu, če sploh, so jih lahko izrazili? Kako je stik z zunanjim svetom vplival na njihove odločitve in čustva? Stele se je pri tem izkazal za močnega zaupnika.¹⁴

Sicer pa je bilo med prvimi Steletovimi dopisniki več starejših dijakov, ki so počasi že zapuščali kranjsko gimnazijo in so mlajšim poročali o svojih odločitvah glede izbora univerze in mesta študija ter kasneje pošiljali poročila o razmerah na teh univerzah. Ko so se kasneje te generacije že vračale v domovino, so »mlajši« urejali njihove formalne zadeve na univerzi in jim poročali o družabnem življenju med tovariši.

Še iz ljudske šole in nato iz gimnazije je Steleta vezalo prijateljstvo z Ivanom Mazovcem (Perovo pri Kam-

Slika 7: Ivan Mazovec (1888–1930) (© Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si, javna domena)

Slika 8: Biblioteka SAZU, R11/XIV-382:1, pismo Ivana Mazovca Steletu, Kranj, 18. 10. 1906

13 Biblioteka SAZU, R11/XXVII-780:84, pismo Srečka Zamjena Steletu 5. 8. 1912.

14 Z leti se vloge zamenjajo, vsaj v korespondenci s Srečkom Zamjenom, ki je postal strog Steletov kritik tudi na področju pisanja in njegovih objav. Svetoval mu je tudi pri dvomih glede študija. Leta 1907 je Stele resno razmišljal o študiju na katoliški univerzi v Rimu ali Leuvenu. Gl. npr. pismo Srečka Zamjena Steletu, R11/XXVII-780: 45 27. 4. 1907 in R11/XXVII-780: 46 24. 8. 1907.

niku 1888–Ljubljana 1930), ki je kasneje na Dunaju pri Zori skrbel za literarno kritiko (slika 7). Dopisovati sta si začela leta 1906, ko je Stele zapustil kranjski konvikt in odšel med enoletne prostovoljce. V Lvov mu Mazovec piše:

Večkrat prestopi ta ali oni obstoječi red in tedaj citira Debevec¹⁵ Tebe, »da bi bilo bolje, če bi sploh takega konvikta ne bilo«. Pa ne samo Debevec, tudi drugi se Te spominjajo in zdi se, da si pustil kakor kak repati komet še precej sledov v Kranju.¹⁶

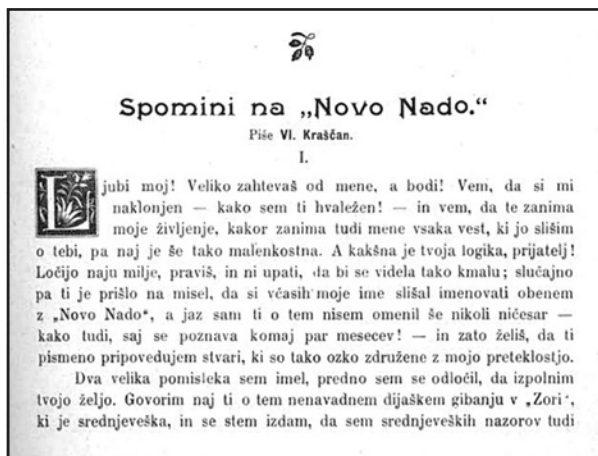
Pripisano opazko, ki jo je o Steletu dal prof. Peterlin, je Mazovec stenografiral in nadaljuje, *»da bi bili pri zadnji maturi enega zaradi same ženijalne pisave kmalu vrgli ... kdo bi bil to ...?«¹⁷* (slika 8) Po pismih pa sta si izmenjala tudi dosti bolj resne reči. Stele mu je očitno pošiljal svoje pesmi, ki jih je leto dni mlajši Mazovec pogumno ocenjeval, dal pa mu je celo lep in koristen nasvet glede pisanja verzov.

Ob tej priliki naj omenim, da je verzifikacija tvoja slaba stran, kakor sem spoznal iz citiranih pesmi, ki so preveč razkosane. Znebi se tega premočnega poučarja. Pojdi le kakšnemu tovarišu-vojaku, ki zna citre, in boš slišal ...¹⁸

Med starejšimi ohranjenimi pismi so pisma sošolca Ivana Dolenca (Sopotnica 1884–Ljubljana 1971), enega najzvestejših Krekovih učencev, stenografa in urednika Krekove zapuščine ter kasneje ravnatelja novomeške gimnazije. Od gimnazije do prve svetovne vojne si je redno dopisoval z Mirkom Božičem (Idrija 1884–?), študentom prava, ki je bil zelo sposoben organizator in med glavnimi pobudniki slovanske katoliške lige,¹⁹ od katerega je Stele prevzel uredništvo Zore, in Josipom Stullerjem, s katerim sta se skupaj pripravljala na vojaščino v Galiciji. Stuller je sprva odšel na univerzo v Krakov, vendar je po prvem letniku prišel na Dunaj. Med kranjskimi sošolci sta bila med drugimi še Fran Virant, prevajalec Sienkiewiczjevih del v slovenščino, ter France Vrhovnik, inženir projektant in ljubiteljski astronom.

Dijaška korespondenca Orehek–Cegnar–Stele

Med letoma 1902 in 1904 se je ohranila simpatična korespondenca med Ivanko Cegnar, sestro Janka Cegnarja, kasnejšega župnika in dekana v Moravčah, in njunim sorodnikom, od Steleta nekaj let starejšim izobraženim in duhovitim semeniščnikom Andrejem

Slika 9: Orehkova pisemska objava o novomeškem gibanju Nova Nada v Zori 1904

Orehkom (Krašče pri Moravčah, 1878–1935) s psevdonomom Vladimir Kraščan po zaselku Krašče pri Moravčah, s katerim ju je vezalo tesno prijateljstvo. Preko Orehka, ki je kasneje služboval v kraju Videm - Dobropolje, je Stele takoj po prvi svetovni vojni vzpostavil prve stike s slikarjema Francetom in Tonetom Kraljem. Slednji je leta 1927 na Orehkovo povabilo tudi poslikal župnijsko cerkev v Strugah na Dolenjskem.²⁰

Orehek je sprva obiskoval gimnazijo v Ljubljani, kjer je bil v šolskem letu 1897/98 član obnovljene Zadruga. Podobno kot Dragotin Kette je tudi on šolanje nadaljeval na novomeški gimnaziji, kjer sta bila oba člana društva in glasila *Nova Nada*, v katerem je Kette objavil nekaj svojih najsvobodnejših in erotičnih pesmi.

Orehek je v pismu Steleta obvestil, da bodo v Zori v nadaljevanjih izhajala njegova literarna pisma (slika 9), v katerih razkriva odnos do svoje mladostniške angažiranosti v svobodomiselnem novomeškem gibanju *Nova Nada*.

In v četrtek sem pisal skoraj cel dan za Zoro: »Spomini na Novo Nado« – če jih bo urednik hotel sprejeti. V obliki pisma (za to številko 1. pismo) razvijam prijatelju nekatere misli, ki se mi vzbujajo ob spominu na ta del mojega življenja. Gotovo se ti bo zdelo, da v tem prvem pismu preveč govorim o sebi. Bodi prepričan, da nisem govoril rad. A če hočem v poznejših pismih govoriti odkrito in brez strahu, moral sem se najprej opravičiti pred svojimi tovariši iz takratne dobe. Niti misliti si ne moreš, moj dragi, kako popularna oseba sem bil takrat med dijaki. Tako pač ne bom nikoli več – pa si tudi ne želim! »Nova Nada« je določila mojo usodo in le bogu samemu se imam zahvaliti, da sem še tako srečno odnesel pete. /.../²¹ shod, ki se ga je udeležilo okoli 200 dijakov (na Vič pri Travnju). Takrat bi me bili kmalu zaprli, ko bi ne bil neki moj znanec

15 Prof. Jože Debevec (1867–1938) od 1900 do 1910 profesor na kranjski gimnaziji.

16 Biblioteka SAZU, R11/XIV-382: 1, pismo Ivana Mazovca Steletu, Kranj, 18. 10. 1906.

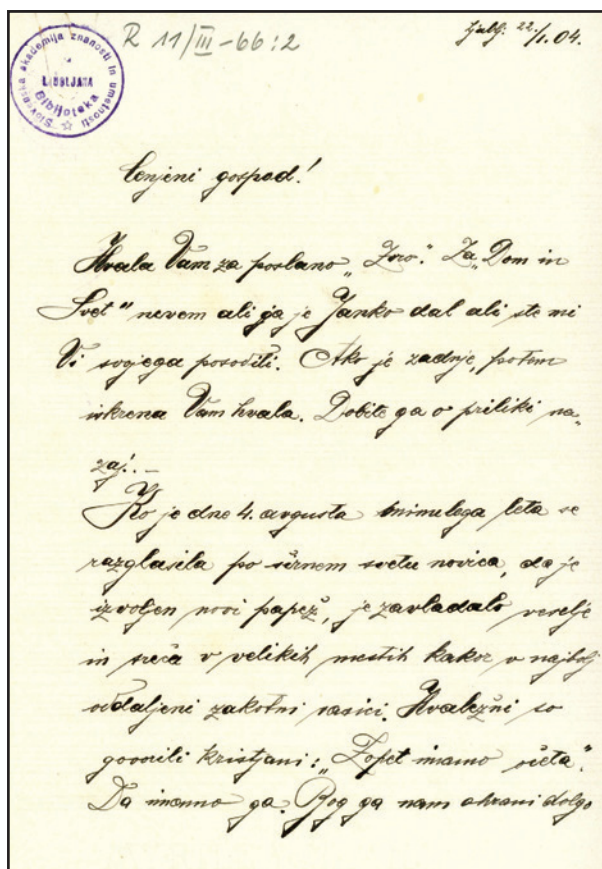
17 Biblioteka SAZU, R11/XIV-382: 1, pismo Ivana Mazovca Steletu, Kranj, 18. 10. 1906.

18 Biblioteka SAZU, R11/XIV-382: 3, pismo Ivana Mazovca Steletu, 19. 10. 1906.

19 Publicist in bančnik Mirko Božič se je rodil leta 1884, leto njegove smrti ni znano. Leta 1910 je promoviral na Dunaju iz filozofije in leta 1918 končal pravni študij v Gradcu. V Ljubljani je bil od 1928 direktor Kranjske hranilnice, kasneje Hranilnice Dravske banovine. Pod njegovim uredništvom (1906–1908) je Stele objavil svoj referat s shoda, prispevek, v katerem je pojasnil svojo odločitev za služenje prostovoljstva v Lvovu, gl. Stele, 1907a, str. 141–145, in leposlovno pravljico v verzih (Stele, 1907: 97–98).

20 Andrej Orehek je bil rojen 29. novembra 1878 v Kraščah pri Moravčah. Kmečki sin je bil kot šestolec 1897/98 član obnovljene dijaške zadruga; gimnazijo je zaključil leta 1901 v Novem mestu. Bil je kaplan v Knežaku in Dobropolju in nato 22 let župnik v Strugah. Bil je dober organizator in podpornik moderne cerkvene umetnosti. Umrli je 18. avgusta 1935 v Ljubljani (Koblar, 1950: 162).

21 Nečitljiv zapis.

Slika 10: Pismo Ivanke Cegnar Steletu 22. 1. 1904 (© Biblioteka SAZU, R11/III-66:2)

interveniral pri žandarmeriji ljubljanski. A vse to boš itak svoj čas bral v »Zori«, povem ti to zdaj zato, da ne boš mislil, da je to prvo pismo sama baharija, in vedeti moraš, to boš ti. (Le glej da ohraniš to zase, sicer boš med dijaki reveži!) Ker ona pisma pišem – tebi!²²

Orehkova osebna izpoved je napisana v javnem, literariziranem polfiktivnem pismu. Pričevanje podpira objava pesmi Dragotina Ketteja iz novomeškega obdobja, ki sledijo objavljenim pismom. Pesmi iz Kettejeve zapuščine so se ohranile v Novem mestu pri gospodinji, pri kateri je živel (Kraščan, 1904: 11–14).²³

Mladi Stele je imel posebno zaupen odnos z Orehkovo sorodnico, po vsej verjetnosti sestrično Ivanka Cegnar, na kar nas navajajo njena pisma in razglednice, ki mu jih je pisala – včasih v cirilici – po večini iz Ljubljane med letoma 1904 in 1905. V pismu, na katero mu je Ivanka odgovorila 22. januarja 1904, ji je očitno svetoval, naj si prebere zadnji dve številki Zore, ki ji ju je morda tudi poslal. V omenjenem pismu se mu Ivanka namreč zahvaljuje za informacije, »da sem vsaj zvedela, kaj je bilo pravzaprav z 'Novo Nado'«. Iz pisma je mogoče razbrati, da ji je Stele zaupal vse, tako to, kdo se skriva za psevdonomom pisca v Zori, kot to, komu so bila pisma, ki očitno niso bila povsem fiktivna, v resnici napisana. Ivanka je za Orehkov psevdonom že vedela, zelo pa jo je razveselila druga izdana skrivnost:

Pač pa komaj čakam, da bo izšel že kmalu 2. zvezek »Zore«, da se bo zopet oglasil Vaš prijatelj Vladimir, da bomo zopet brali pismo, sicer namenjeno Vam, ki ga pa imamo pravico čitati vsi. Kako bolj me zanima kaj tacega, ko poznam pisatelja in dotičnika, katere mu je spis namenjen.²⁴

Ivanka je Steleta večkrat prosila, naj z dobrim zgledom pomaga njenemu bratu Janku (slika 10), in se mu zahvaljevala za izkazano pomoč, za katero mu je bil hvaležen tudi Janko sam. Ivanko in Franceta je povezovala vloga najstarejšega otroka v družini brez matere in s tem povezana skrb in požrtvovalnost za brata, ki »res nima sam še tiste previdnosti, kakor jo imaš Ti«.²⁵

O Steletovi družbeni vlogi na kranjski gimnaziji veliko pove tudi sledeče Orehkovo pismo:

Ljubi prijatelj! Kakor so mi pravili nekateri bogoslovci iz Kranja, imaš med dijaštvom precej ugleda. Če ga imaš med dijaki, ga imaš tembolj gotovo pri profesorjih, ker ta tvoj ugled gotovo izvira iz šolskih uspehov. Če ga imaš pri profesorjih, ga imaš kolikor toliko tudi pri kranjskih meščanih, ki se gotovo, vsaj boljši, zanimajo za inteligentnejše sile med dijaštvom.²⁶

Gimnazijska leta so bila izredno pomembna za nadaljnji Steletov razvoj. Zavzeto je prisostvoval v različnih debatnih krogih, ki so se počasi začeli deliti na dva nazorsko nasprotna si pola: radikalnega in katoliškega, v katerem je postal tudi sam vse bolj dejaven. Veselila pa ga je tudi sama šola, saj je bil odličen, a ne popoln učenec, ki je vzbujal zaupanje dijakov in profesorjev. Z obojimi je obdržal stike in si z nekaterimi dopisoval še v obdobju med obema vojnama. Ker je bil nadarjen na več področjih, je razmišljal o matematiki in inženirstvu, o pisateljevanju in zgodovini. Ljubezen do jezikoslovja in tujih, zlasti slovanskih jezikov ter zgodovine je prinesel iz družinskega okolja, ki je bilo po eni strani obrnjeno v tradicijo, po drugi v panslovanstvo. Z odločitvijo, zaradi katere se je po gimnaziji prijavil med enoletne prostovoljce v avstrijsko vojsko, ga je pred vpisom na univerzo stala izgube stričeve finančne podpore, zato je bil na Dunaju povsem odvisen od Knafljeve štipendije.²⁷

Pisma iz dijaškega obdobja izpričujejo močno medsebojno povezanost dijakov in zdravo tekmovalnost, ki so jo spodbujali tudi učitelji. Stele je z večino kranjskih sošolcev stike ohranil tudi na Dunaju, korespondenca pa razkriva njihove medsebojne odnose in delovanja še daleč v obdobje med obema vojnama.

24 Biblioteka SAZU, R11/III-66: 2, pismo Ivanke Cegnar Steletu 22. 1. 1904.

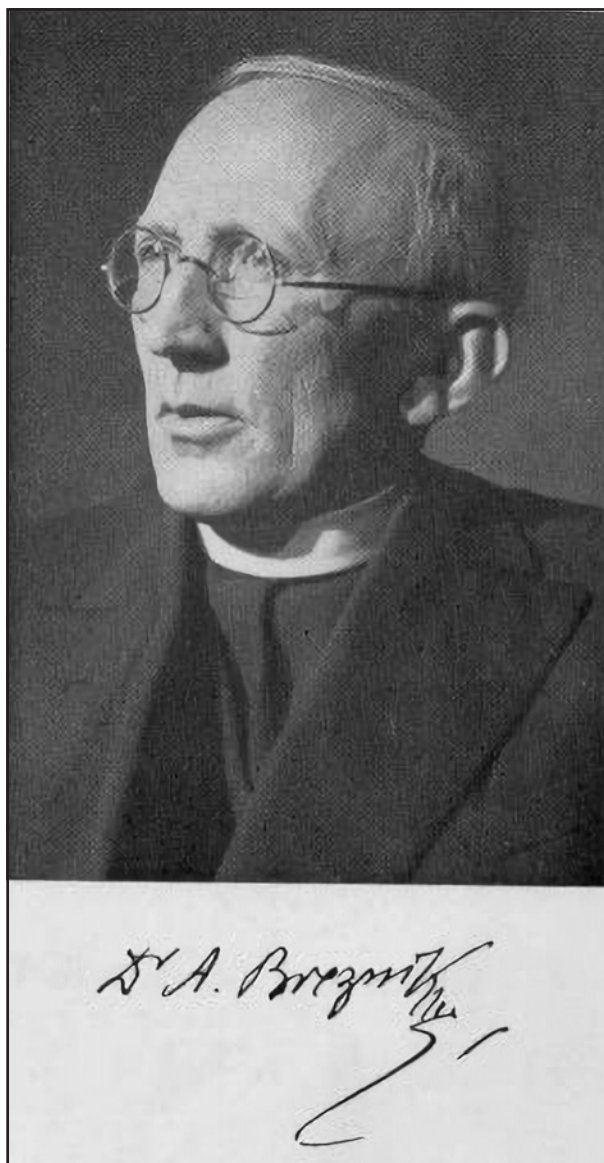
25 Biblioteka SAZU, R11/III-66: 3, pismo Ivanke Cegnar Steletu 28. 9. 1904. Stele je Janka Cegnarja spodbujal k zbiranju in zapisovanju ljudskega izročila in z njegovo in bržkone tudi z Orehkovo pomočjo je fant šolanje nadaljeval v semenišču.

26 UIFS ZRC SAZU, pismo Andreja Orehka Steletu 26. 10. 1903.

27 Za Steletovo šolanje na gimnaziji v Kranju med letoma 1898 in 1906, ko je maturiral, je tudi s finančnega vidika poskrbel mamin brat duhovnik in poznejši župnik pri Sv. Petru (1905–1911) France Pavlič, pri katerem je France Stele pred prvo svetovno vojno tudi živel, kadar je bil v Ljubljani.

22 UIFS ZRC SAZU, pismo Andreja Orehka Steletu 5. 12. 1904.

23 Orehek se je podpisal s psevdonomim Vl(adimir) Kraščan.

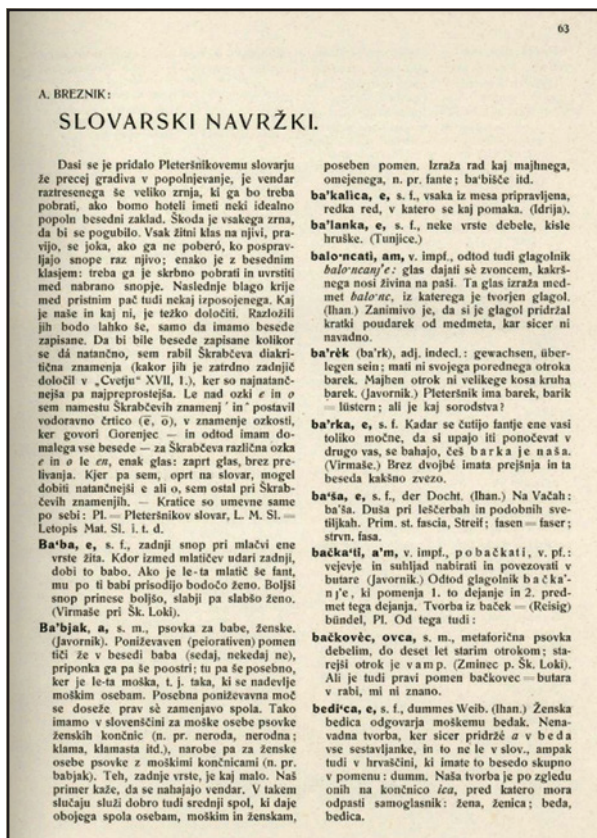

Slika 11: Anton Breznik (1881–1944) (© Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si, javna domena)

Zapisovanje ljudskega slovstva

Tako Stele sam kot kasneje Emilijan Cevc omenjata Steletovo korespondenco s Karlom Štrekljem, ki mu je Stele pošiljal zapiske ljudskega slovstva iz kamniške in moravske okolice.²⁸ V Steletovi zapuščini, ki jo hranita Biblioteka SAZU in ZRC SAZU, Štrekljeva pisma niso hranjena, pač pa sta ohranjeni dve pismi, datirani januarja 1904, iz korespondence z jezikoslovcem in duhovnikom Antonom Breznikom (Ihan pri Domžalah 1881–Ljubljana 1944), takrat še študentom drugega letnika bogoslovja v Gradcu (slika 11). V pismu Breznik izrazi občudovanje dijaku Steletu,²⁹ da mu je poslal svojo »cenjeno zbirko nabranih besed«, ki jih je jezikoslovec hvaležno vključil med »slovarske navržke« v *Domu in svetu*. (slika 12)³⁰

Zelo sem se razveselil, ko sem dobil Vaše pismo; veseli me seveda to, da se nahaja še kakšen človek,

Slika 12: Breznikova objava Slovarski navržki v *Domu in svetu* leta 1908 s Steletovimi narečnimi besedami

*ki se tudi zanima za nar. blago, ga nabira in – ceni! Še posebno pa mi je bilo všeč, da se Vi že sedaj – ko drugi dijaki v tem času niti ne vedo, kdo je Škrabec – upate nastopiti že z njim samim!*³¹

Iz pisem je razvidno, da je Stele že leta 1903, če ne celo prej, začel zbirati narečne besede. Stele je očitno takoj poslal osemindeset besed, od katerih jih je Breznik lahko vključil le devet ali deset ...

*Vse druge pa ima že Pleteršnik, nekaj jih pa kaže preočiten germanizem ... Grafiko ste zadeli v obče precej dobro in tako Vas moram le pohvaliti – novega Škrabčevca!*³²

Kot dokazujejo novejša raziskave, je bil Breznik v tistem času, med letoma 1905 in 1914, eden najbolj naprednih znanstvenikov na jezikoslovnem področju, ki naj bi s svojimi razpravami kasneje vplival na praški lingvistični krožek. Brezniku je kot prvemu slovenskemu jezikoslovcu, ki se je ukvarjal z besednim redom, uspelo dokazati, da so besede v stavku povezane med seboj in da je njihov vrstni red v stavku pomemben. Menil je, da so se raziskovalci do sedaj posvečali le posameznim glasovom in črkam, sam pa je zagovarjal, da je treba raziskovati celotne besede in postaviti stavek za izhodišče raziskovanja. Dotaknil se je teme, ki so jo kasneje razvili praški jezikoslovci, zato ga sodobne študije postavljajo med začetnike strukturalizma (Vidovič Muha, 1994: 39–46).

28 Steletu je urejanje ljudskega slovstva pomenilo »prvi dejanski stik z literarnim delom« (Stele, 1997: 163).

29 Biblioteka SAZU, R11/II-55: 1, pisma Antona Breznika Steletu 9. 1. 1904.

30 Breznik 1904: 63, 127, 191 255, 320, 383, 447, 511.

31 Biblioteka SAZU, R11/II-55: 1, pismo Antona Breznika Steletu 9. 1. 1904

32 Biblioteka SAZU, R11/II-55: 2, pismo Antona Breznika Steletu 26. 1. 1904.

Stele je folklorno gradivo, ki ga je zbiral za Štreklja, podpisal s psevdonimom France Francetov, še pred tem pa je zbiral stare ljudske besede, ki so bile brez omembe njegovega imena izdane pod Breznikovim imenom (Breznik, 1904).³³ Iz pisem je razvidno, da sta se v času Steletovega študija z Breznikom, ki je bil tedaj že profesor, tudi osebno spoznala in se celo spoprijateljila. Leta 1910, ko je Stele Breznika prosil, da bi napisal nekaj besed v podporo slovenskemu vseučilišču (univerzi) za tematsko številko *Zore*, sta se, tedaj oba urednika, že tikala.³⁴

Zanimiva je tudi Breznikova vloga deset let kasneje, ko je bil Stele kot urednik *Doma in sveta* konec leta 1921 predmet kritik in polemik v zvezi z objavo romana *Plebanus Joannes* Ivana Preglja. Jezikoslovec je tedaj zavzel stališče v bran umetniku na račun urednika. Morda je tudi Breznik računal na Steletovo nezamerljivost in je tako ocenil, da bo škoda, če krivdo za objavo Pregljevega *Plebanusa* zvali na urednika, še najmanjša.³⁵ Še bolj presenetljiva pa je njegova drža v času krize revije v tridesetih letih, ko je podprl Kocbekov članek *Enemu izmed ozkih, ob katerem je, kot piše Koblar, Breznik »občutil pravo zadoščenje«* (Koblar, 1976: 135).

Zanimanje za slovensko slovstveno folkloro je na kranjski gimnaziji spodbujal mlad profesor, jezikoslovni zgodovinar in folklorist Ivan Grafenauer, ki je tam poučeval med letoma 1904 in 1908. Znano je, da sta Grafenauer in Breznik sodelovala, in morda je prav Grafenauer spodbudil svojega dijaka Steleta, da mu je pisal (Stanonik, 2013: 104.) Dejstvo je, da je bil Grafenauer med tistimi učitelji, ki so spremljali Steletovo znanstveno pot od dneva, ko je zapustil gimnazijo, o čemer priča tudi razglednica, ki so jo profesorji, med njimi je tudi Grafenauer, poslali Steletu v Galicijo, kjer je služil enoletni vojaški rok.³⁶

Od leta 1906, ko je bil Stele kot vojaški prostovoljec v Galiciji, postane korespondenca obsežnejša. Po enoletnem služenju vojaščine v Lvovu si je začel dopisovati z več slovanskimi izobraženci, posebej Poljaki, in je postal aktiven zagovornik in predstavnik slovanske

vzajemnosti. Jeseni 1907 je začel študij na Dunaju.

Dopisovanje s tremi kamniškimi umetniki Gasparijem, Cudermanom, Malešem

France Stele je bil tesno povezan s sodobno likovno produkcijo: prijateljaval je z umetniki, jim pisal likovne kritike in spremna besedila ob razstavah ter sistematično spremljal dogajanje na umetniškem prizorišču. Od začetka dvajsetih let je redno objavljaval v reviji *Dom in svet*, kjer so njegove ocene razstav predstavljale pomemben dejavnik v profesionalnem in tudi ekonomskem položaju umetnikov, saj so bile prodajne razstave eden redkih virov njihovega zaslužka. V razmerah, ko v medvojnem obdobju ni prišlo do ustanovitve likovne akademije in je bila srednja tehnična in obrtna šola edina državna likovna izobraževalna institucija v Dravski banovini, so se umetniki povezovali v društva predvsem zaradi večje prepoznavnosti in institucionalne podpore, manj pa zaradi skupnih umetniških programov.

Pisma umetnikov, naslovljena na Steleta, jasno razkrivajo njegove številne družbene vloge in položaj moči, ki ga je imel v umetniškem polju: kot konservator, kritik, član komisij in odborov, pozneje profesor in akademik. Umetnikom ni bil le sogovornik in kritik, temveč pogosto tudi posredni predstavnik naročnika ali institucije, od katere so bila odvisna naročila in odkupi, kar se odraža v neposrednem, včasih napetem tonu pisem. Hkrati pa številna pisma pričajo o hvalačnosti za strokovno podporo, moralno in finančno pomoč ter posredovanje pri oblastnih strukturah; po drugi svetovni vojni pa korespondenca vse pogosteje izraža iskanje mednarodnih stikov, zlasti z zahodnim umetnostnim prostorom.

Maksim Gaspari (Selšček nad Cerknico 1883–Ljubljana 1980), deset dopisov (od tega dve originalni risbi) med letoma 1943 in 1972

Korespondenca razkriva, kako kompleksen je bil odnos med Steletom in Gasparijem. Dopisovati sta si začela šele med drugo svetovno vojno, ko sta bila oba zaposlena v isti stavbi Narodnega muzeja v Ljubljani, vendar zaradi nesporazumov neposredno med seboj očitno nista komunicirala. Gaspari, ki je bil sicer iz okolice Cerknice, je zgodaj osirotel in je že kot otrok prišel v uk v Kamnik. Šele pismo, ki ga je Stele na starost napisal Gaspariju, je tudi Gaspariju razkrilo, kako globoko so se Steletu vtisnila v spomin njuna prva srečanja in kakšen vtis so pustila v njem.

*Res naju vežejo spomini iz zgodnje mladosti, po kateri so se kasneje najine poti razšle in križale.*³⁷

V arhivu pred letom 1943 ni ohranjen noben Gasparijev dopis. Stele mu kot kritik ni bil naklonjen, kar je zaradi njunega dolgega poznanstva vendarle nenavadno. Gaspari Steleta v pismih dosledno naslavlja z *Velespoštovani gospod doktor!*, *Spoštovani gospod!* ali *Cenjeni gospod profesor*. 26. januarja 1950 mu je pisal glede obravnave svoje umetnosti v knjigi *Slovenski slikarji*:

33 Med besedami, ki izvirajo iz Tunjic, se jih kar šest nanaša na jabolka in hruške.

ba'lanka, e, s. f., neke vrste debele, kisle hruške. (Tunjice.)
oda'movka, e, s. f., neke vrste rumene, kisle hruške. (Tunjice.)

hruška, e, s. f., zmečkan pirih. (Tunjice.) Enak pomen kot cmok in pest; glej pod tema besedama.

komô' ,lec, lca, m. = kolenc, komolčna priprava pri ojesu, kamor se natika trikelj. (Tunjice.)

pi'ršič, a, m., drobno, rdečkasto jabolko. (Tunjice.)

pre'kmaš, a, m., jed iz fižola in jabolk. (Tunjice.) Končnica -maš je iz nem. Muss.

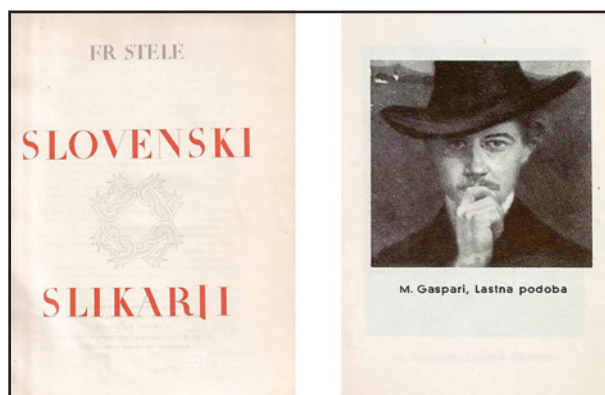
šta'jerka, e, s. f., neke vrste debela, kislja hruška. (Tunjice.)
vr'bovec, vca, s. m., neke vrste jabolko. (Tunjice.)
ltn.

34 Breznik je urejal Mentorja v Šentvidu, Stele Zoro na Dunaju. Breznik je, zanimivo, odklonil sodelovanje pri »dotični stvari«. Za to je imel dva razloga: da »more ta predmet le silovito malo ljudi študirati, ker ni mest za to! In 2) Kdor misli to študirati, naj ne hodi drugam kakor v Gradec, ker tukaj je za Slovence edino mogoče, da se kaj nauče!« Biblioteka SAZU, R11/II-55: 3, pismo Antona Breznika Steletu 12. 7. 1910.

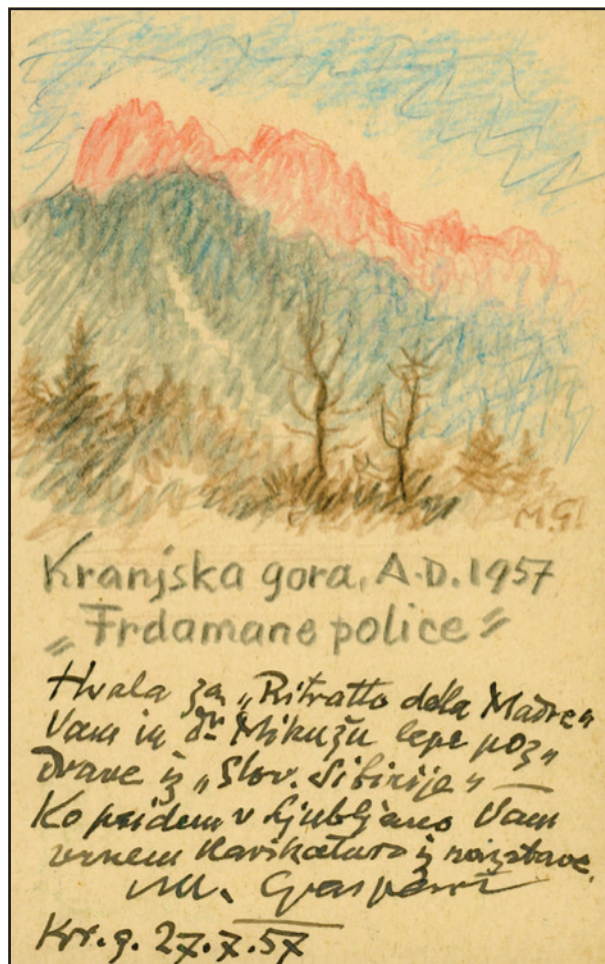
35 O Breznikovi vlogi ob krizi Steletovega urednikovanja leta 1922 gl.: Krmelj, 2023: 388–389.

36 Biblioteka SAZU, R11/V-162: 1, razglednica učiteljev, med njimi Ivana Grafenauerja, Steletu v Galicijo 9. 12. 1906.

37 UIFS ZRC SAZU, pismo Maksima Gasparija Steletu, januar 1953.

Slika 13: France Stele: Slovenski slikarji (1941), izšlo 1949

Slika 14: Dopisnica Maksima Gasparija Steletu, originalna risba, Kranjska Gora, 27. 7. 1957 (© Biblioteka SAZU)

Iz kakšnih razlogov ste tako borno predstavili moje delo v Vaši novi knjigi o slovenskem slikarstvu?³⁸

Gaspari marca tega leta sprejme sklep:

Na moje pismo, ki sem Vam ga poslal pred dobrim mesecem, glede Vaše knjige »Slovenski slikarji« nisem prejel od vas nobenega odgovora, kar smatram tudi za – »odgovor« in sem si sedaj o tej zadevi na jasnem.³⁹

Slika 15: Maksim Gaspari: France Stele, karikatura, 1935. Original hrani umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU. (Foto: Andrej Furlan)

Stele kot kritik in pisec o sodobni umetnosti že med vojnoma pogosto ni odgovarjal na očitke in kritike, ki jih je bil deležen od umetnikov (slika 13). Še bolj neodziven v tem smislu je bil po vojni, ko dejansko ni imel več veliko vzvodov, da bi situacijo spremenil ali jo vsaj pomagal izboljšati. Večkrat pa je odnose poskušal reševati preprosto človeško, kar se je očitno dotaknilo tudi Gasparija:

Pred 3 leti po moji hudi operaciji »ulkusa« ... sem Vam bil napisal razborito pismo zaradi knjige »Slovenski slikarji«. Prosim ponovno, da mi to ne zamerite!

V muzeju sva bila res iskrena tovariša in le naključje naju je rešilo pred uničenjem po vojnih grozotah, kot pok. Dr. Mesesnela.⁴⁰

Gaspari je bil leta 1953 prejemnik Prešernove nagrade in v ozadju zgoraj navedenega pisma je bilo nedvomno tudi to dejstvo. Po nagradi so se odnosi izboljšali celo do te mere, da je dopisovanje postalo igrivo. Julija 1957 je Steletu poslal dopisnico z barvno risbo Ferdamane police iz Kranjske Gore, ki jo imenuje slovenska Sibirija (slika 14). Zahvaljuje se mu za *Ritratto della Madre*⁴¹ in mu sporoča:

Ko pridem v Ljubljano, Vam vrnem karikaturu iz razstave.⁴² (slika 15)

40 UIFS ZRC SAZU, pismo Maksima Gasparija Steletu, januar 1953.

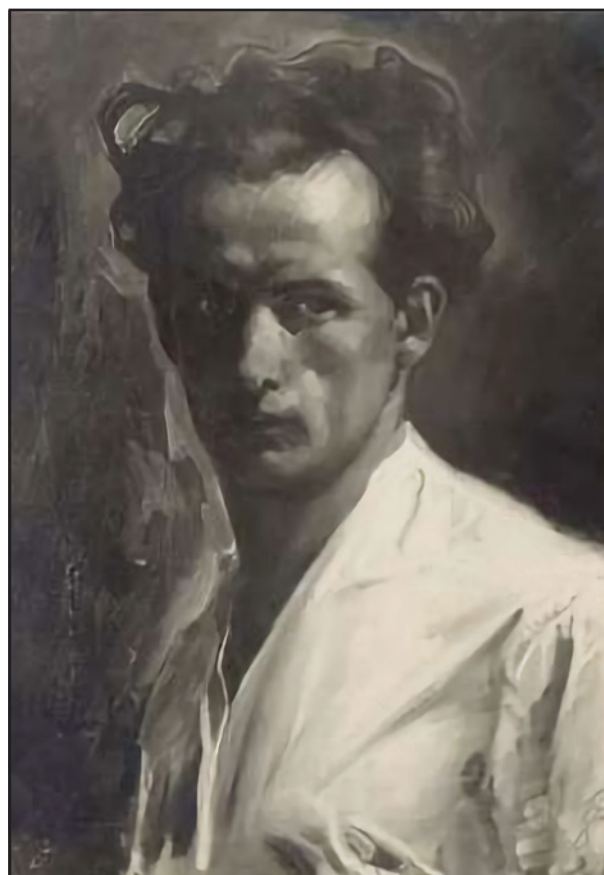
41 Portret Matere, v resnici je šlo za podobo Matere Božje.

42 Gasparijevo karikaturu Franceta Steleta hrani Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.

Slika 16: Dopisnica Maksima Gasparija Steletu, originalna risba 20. 8. 1957 (© Biblioteka SAZU)

Slika 17: Stane Cuderman, avtoportret, b. d. (© Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si, javna domena)

Stele je avgusta prejel še eno ilustrirano dopisnico (slika 16). Risba s tušem in napis predstavljata zaočkroženo celoto:

Oča Razor furt na furt kadijo radioaktivno mešnico v svoji čedri in nam kvarijo letošnji poletni oddih.⁴³

Maksim Gaspari je 13. marca 1972 postal redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Naslednji dan piše Steletu:

Dragi prijatelj dr. France Stele!

Zahvala za velikodušen prispevek pri imenovanju člana naše najvišje kulturne inštitucije!!⁴⁴

Nagovori ga skozi perspektivo otroka, ki je zgodaj izgubil mater in se je zato po želji sorodnikov šolal za trgovca, ter mu na neki način prizna duhovno vodstvo:

Dasi ste me v svojih izrednih strokovnih ocenah v »njega dneh« bolj redko likovno dvigali. Sem šele pozno spoznal, da je bila ta roka zame edino vzgojna in pravilna!!

Vaš Gašpery – Maksim Gaspari⁴⁵

43 UIFS ZRC SAZU, pismo Maksima Gasparija Steletu 20. 8. 1957 (datum žiga).

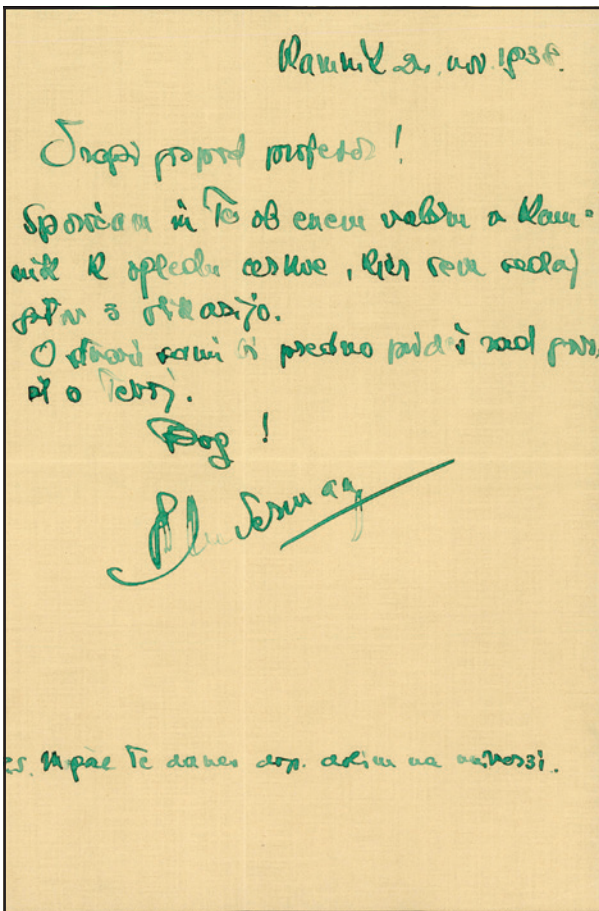
44 UIFS ZRC SAZU, pismo Maksima Gasparija Steletu 14. 3. 1972.

45 UIFS ZRC SAZU, pismo Maksima Gasparija Steletu 14. 3. 1972.

Sl. 12. Stane Cuderman: Jakobova lestev (freske v frančiškanski cerkvi v Kamniku)

Slika 18: Stane Cuderman: Jakobova lestev; freska v frančiškanski cerkvi v Kamniku, 1938 (Vir: Dom in svet)

Slika 19: Pismo Staneta Cudermana Steletu, Kamnik, 20. 11. 1938 (© Biblioteka SAZU)

Slika 20: Miha Maleš, 1926 (© Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si, javna domena)

Stane Cuderman (1895 Kamnik–1946 Kamniška Bistrica), dva dopisa iz let 1921 in 1938

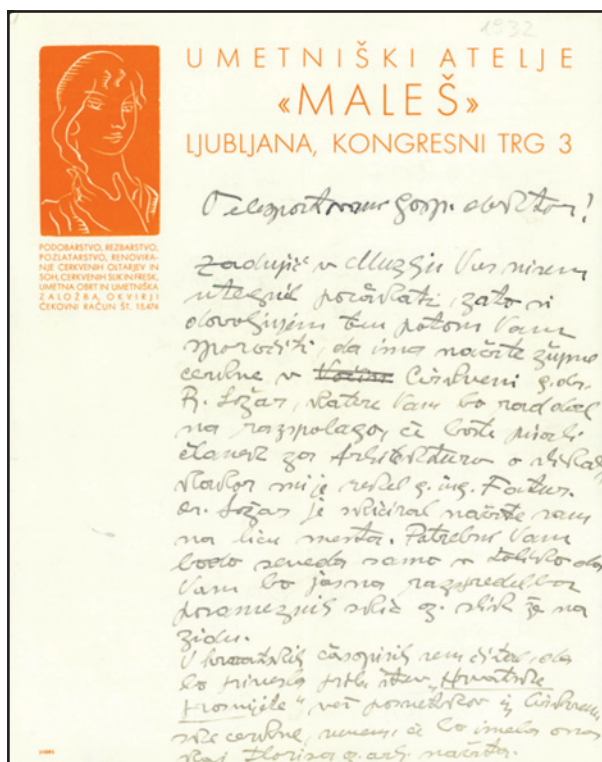
Stane Cuderman je bil nečak Marije Cuderman Stele, ki je skrbela zanj in delno tudi za Franceta Steleta, ko je hodil v osnovno šolo v Kamniku, zato razglednico z začetka dvajsetih let lahko umestimo v krog širše družinske korespondence (slika 17). Cuderman je v drugi polovici tridesetih let prejšnjega stoletja poslikal notranjost frančiškanske samostanske cerkve v Kamniku (slika 18). Novembra 1938 je Steletu sporočil (in to je tudi edino ohranjeno pismo), da je končal poslikavo v kamniški frančiškanski cerkvi, in ga povabil, naj jo pride pogledat, pri tem pa dodal, da bi pred tem rad z njim o njej še govoril (slika 19). Ta previdnost napeljuje na misel, da ni bil povsem prepričan, da bo Stele s poslikavo zadovoljen, in ga je hotel pred tem pripraviti na koncept poslikave, ki ga je, kot je razvidno iz članka v Domu in svetu, naredil gvardijan p. Bernardin. Aprila naslednje leto so bile v Domu in svetu v prilogi objavljene fotografije poslikave cerkve in članek Franceta Žena o Cudermanovem delu, ki zelo podrobno opisuje in ovrednoti samo izvedbo fresk (Žen 1939). Čeprav Stele po letu 1937 uradno z revijo ni bil več povezan, ta objava lepo pokaže, kakšno težo je imelo tedaj Steletovo (pozitivno) mnenje.

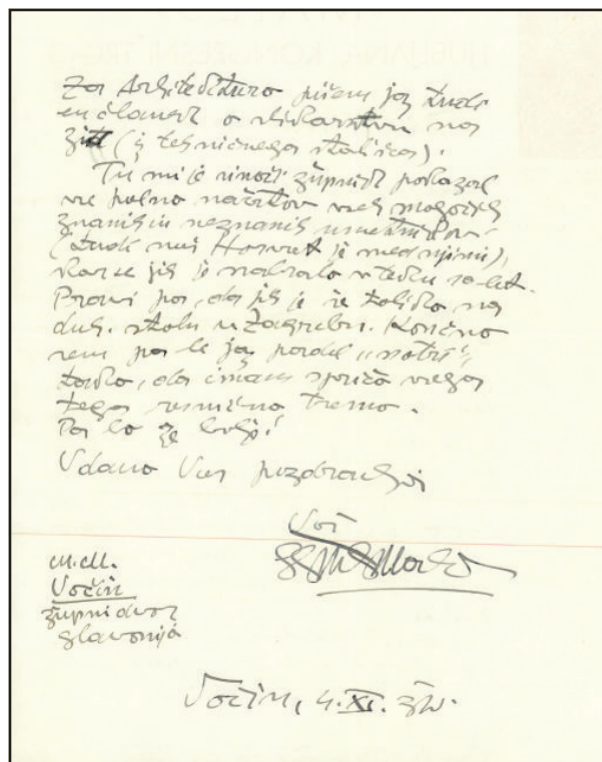
Slika 21: Miha Maleš: Obiskovanje, freska, Vočjn, 1932 (Vir: Dom in svet)

Maleš (Jeranovo pri Kamniku 1903–Ljubljana 1987), dvajset dopisov med letoma 1932 in 1963

Korespondenca z Miho Malešem je bila najbolj intenzivna v tridesetih letih (slika 20), še posebej med letoma 1932–1933, ko je slikar odprl umetniški atelje na Kongresnem trgu, nato pa še slikarski atelje Pod Turnom v Tivoliju. Glede na to, da je Stele umetnike spodbujal k večji podjetnosti in širšemu krogu dejavnosti, s katerimi bi lažje preživeli, mu je bil tudi poznej-

Slika 22: UIFS ZRC SAZU, pismo Mihe Maleša Steletu, Vočin, 4. 11. 1932

Slika 22a: UIFS ZRC SAZU, pismo Mihe Maleša Steletu, Vočin, 4. 11. 1932

ši Malešev založniški program s prvo strokovno revijo *Umetnost* nedvomno blizu.⁴⁶ Maleševa Bibliofilska založba je izdajala redke tiske, preživljala pa se je tudi s papirnico, v kateri so med drugim tiskali ovojnice in pisemski papir.

Maleš ni spadal med slikarje, ki bi delali za cerkvene naročnike, a ko je v centru Ljubljane odprl umetniški atelje, je dobil naročilo za poslikavo cerkve v Cirkveni (slika 21) in Vočinu v Slavoniji. Pismo iz Vočina z dne 4. novembra 1932 je Steletu napisal na pisemski papir Umetniški atelje »Maleš« z risbo dekliškega portreta v levem zgornjem kotu. S pismom je slikar poskušal Steleta spodbuditi, da bi za revijo napisal oceno njegovih komaj končanih poslikav (slika 22, 22a).

... načrte župne cerkve v Cirkveni [ima] g. dr. F. Ložar, katere Vam bo rad dal na razpolago, če boste pisali članek za Arhitekturo o slikah, kakor mi je rekel g. ing. Fatur.⁴⁷

V nadaljevanju ga obvesti, da bodo o slikah pisali tudi hrvaški časopisi, sam pa namerava napisati članek o tehniki:

Za Arhitekturo pišem jaz tudi en članek o slikarstvu na zid (iz tehničnega stališča). Tu mi je sinoči župnik pokazal vse polno načrtov vseh mogočih znanih in neznanih umetnikov (tudi naš Horvat je med njimi), kar se jih je nabralo v teku 10 let. Pravi pa, da jih je še toliko na duh. stolu v Zagrebu. Končno sem pa le jaz padel »notri« tako, da imam spričo vsega tega resnično tremo.⁴⁸

46 Maleš je leta 1936 je ustanovil Bibliofilsko založbo, ki je do leta 1945 izdajala prvo slovensko likovno revijo *Umetnost*.

47 Stele je članek za Arhitekturo tudi napisal (Stele 1932).

48 UIFS ZRC SAZU, pismo Mihe Maleša Steletu, Vočin, 4. 11.

Sledila je daljša Steletova razprava o cerkvenem slikarstvu v *Mladiki*, kjer se je Stele obširno in zelo pozitivno razpisal o Malešu kot cerkvenem slikarju, na katerega se je kritično odzval Tone Kralj.⁴⁹

Stele je Maleša podpiral tudi kot član kulturnega odbora mestnega sveta, ki je med letoma 1936 in 1941 odkupil več Maleševih del.⁵⁰ V obdobju, ko je bil Stele predsednik kulturnega odbora in Rudolf Mole njegov načelnik, je mestna občina načrtno odkupovala likovne upodobitve Ljubljane in s tem spodbudila nastanek cele vrste mestnih vedut, ki so jih upodobili slikarji France Kralj, Ivan Vavpotič, Miha Maleš in številni drugi. Predstavniki kulturnega odbora so si slike po navadi ogledali na razstavah ali pa so jih umetniki sami poslali na magistrat v odkup.

Kot je razvidno iz Maleševnega pisma z dne 17. novembra 1938, je imel kulturni odbor, s tem pa tudi Stele, zadnjo besedo pri odkupih za Mestni muzej, kateremu je Miha Maleš v odkup ponudil serijo lesorezov *Slovenski možje*. Ob tem se je obrnil na Steleta s prošnjo, da ga podpre, saj je bil v resnih finančnih težavah. »Poleg tega bi bilo prav, da bi vsaj ena inštitucija imela celo serijo ročnih odtisov na japonskem papirju.«⁵¹

Kot je razvidno iz zapisnikov sej, je bilo šest lesorezov odkupljenih že 10. novembra 1938 po sto dinarjev za lesorez, le da Maleš o tem očitno še ni bil obveščen.

1932.

49 Glej podpoglavje o korespondenci Toneta Kralja.

50 SI ZAL LJU 488, MOL, Rokopisne knjige, t. e. 146 cod. VII:1, Kazalo. Iz kazala zapisnikov sej kulturnega odbora mestnega sveta ljubljanskega je razvidno, da je odbor od Maleša odkupil serijo grafik slavnih slovenskih mož, dve monotipiji z motivom Ljubljane, odobril mu je sredstva za povečanje slikarskega ateljeja in odobril odkup slike *Slovenska Marija*.

51 UIFS ZRC SAZU, pismo Mihe Maleša Steletu, Ljubljana, 17. 11. 1938.

Odkupili so portrete p. H. Sattnerja, Srečka Kosovela, Franca S. Finžgarja, Otona Župančiča, generala Rudolfa Maistra in Ivana Tavčarja, razpravljali pa so očitno tudi o odkupu portreta Janeza E. Kreka, a je bil predlog nato prečrtan.⁵²

Maleš je v tridesetih letih večkrat razstavljal s Francetom Goršetom in Gojmirom Antonom Kosom. Ta zasedba se je občasno imenovala tudi Trojica (Maleš-Gorše-Kos). Stele je imel z vsemi tremi tesne in dobre odnose. Miha Maleš je skrbel, da je kritiku poročal o svojih razstavah in dobrih ocenah v tujini in si s tem ohranjal dober položaj tudi doma. Tak primer je med drugim razglednica s pozdravi iz Milana leta 1939, kjer sta razstavljala s kiparjem Francetom Goršetom: »Visoko spoštovani g. profesor! Razstava je tu napravila najboljši vtis, tako med občinstvom kot s strani kritike.«⁵³

Leta 1953 je imel Maleš razstavo v Heidelbergu. Ohranjene so tri razglednice, ki jih je Steletu poslal s potovanja, ki ga je opravil ob priložnosti zaprtja razstave. Z njih je razvidno, da je Stele ob razstavi napisal besedilo, ki so ga objavili tudi tamkajšnji časopisi in radio. Z razglednic je tudi razvidno, da se je Maleš kot Steletov znanec v tujini srečal z ambasadorjem v Bonnu in konzulom v Zürichu in jima ob tem izročil Steletove knjige ali zgolj pozdrave.

Včeraj smo bili skupaj z vašim prijateljem v družbi z našim tuk[ajšnjim] konzulom Čičinovičem. Izročil sem mu vaše knjige, zelo lepo se je zahvalil, Vas prelepo pozdravlja itd. Zraven je pa pripomnil, da še naprej ostane specialist za barok! Kasneje se bomo verjetno še enkrat dobili. Spomladi pa namerava na Javo z neko misijo.⁵⁴

Podobno se mu je oglasil tudi iz Bonna, kjer je obiskal veleposlanika. Iz korespondence je razvidno, kako je Stele v petdesetih vzdrževal stike z vplivnimi posamezniki v tujini in potovanja svojih znancev izkoristil za širjenje svojih večjezičnih publikacij med njimi ter kako so po drugi strani posamezniki, ki so imeli možnost, da so lahko potovali, to znali spretno izkoristiti v obojestransko korist.

Sklep

Steletova mladostna korespondenca daje vpogled v malo znano dijaško obdobje in njegov kamniško-moravski krog. Stele je že pred vstopom v akademsko okolje na Dunaju izoblikoval široko in raznoliko mrežo odnosov, ki so odločilno vplivali na njegovo kasnejšo poklicno pot ter na njegovo umeščenost v slovenski intelektualni prostor. Pisma razkrivajo, da je bila komunikacija z vrstniki, sorodniki, semeniščniki, izseljenci in literarno aktivnimi dijaki temeljni del njegovega zgodnjega izobraževanja in socializacije. Korespondenca razkriva tudi Steletova srečanja s slovenskimi jezikoslovci in njihovo spodbujanje k zbiranju nareč-

nega gradiva, s katerim je Stele vstopil na področje ohranjanja kulturne dediščine, ter z umetniki, svojimi sodobniki, katerim je bil tudi oster, a pravičen kritik.

Steletov epistolarni svet je bil prostor izmenjav idej, dvomov, literarnih poskusov, kulturnih novic in osebnih stiske, obenem pa mreža, preko katere se je prenašalo znanje iz univerzitetnih in semeniških središč nazaj v domovino. Pomen korespondence je zato mnogo širši od biografskega: predstavlja dragocen dokument časa, ko je slovenska izobraženska sfera pospešeno rasla, se diferencirala in dobivala svoje prve moderne institucije.

Literatura

- Anton BREZNIK, 1904: Slovski navržki. V: *Dom in svet* 17. 63, 127, 191, 255, 320, 383, 447, 511.
- Anton BREZNIK, 1908: Besedni red v govoru. V: *Dom in svet* 21. 222–230.
- Emilijan CEVC, 1985: France Stele in narodopisje. V: *Traditiones. Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje. Acta Instituti ethnographiae Slovenorum* 14. 123–127.
- Alojz CINDRIČ, 2009: *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*. Ljubljana: Univerza.
- Helena DOBROVOLJIC, 2016: Jezikovna dediščina Steletovih zapisov povedk in pravljic. V: *Kamniški zbornik* 23. 91–98.
- Marjan DRNOVŠEK, 2012: *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- France KOBLAR, 1950: Člani ljubljanske dijaške zadrage. V: *Slavistična revija* 3. 156–166.
- France KOBLAR, 1976: *Moj obračun* (ur. Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica.
- Alenka, KLEMENC, 2000: Upodobitve dr. Franceta Steleta. V: *Kamniški zbornik* 15. 64–75.
- Alenka KLEMENC, 2006: Sedej & Dostal kontra Kralj, V: *Arhivi* 29. 253–262.
- Matjaž KLEMENČIČ, 2001: Razvoj slovenske izseljenske skupnosti v Rock Springsu, Wyoming, od naselitve do začetka 30-ih let 20. stoletja. V: *Dve domovini. Razprave o izseljenstvu* 13. 73–99.
- Bogdan KOLAR (ur.), 2019: *Sto let salezijanskega poslanstva na Kodeljevem 1919–2019*. Ljubljana: Salezijanski zavod Kodeljevo.
- France KRALJ, 1921: *Kralj Matjaž*. Ljubljana: A. Stele.
- Vladimir KRAŠČAN, 1904: Spomini na »Novo Nado«. V: *Zora* 10. 11–14; 47–51; 83–88.
- Vesna KRMEJ, 2021: *Korespondenca Franceta Steleta kot vir in izhodišče za umetnostnozgodovinsko interpretacijo in zgodovino umetnostne zgodovine na Slovenskem: doktorska disertacija*. Ljubljana: [V. Krmelj].
- Vesna KRMEJ, 2023: Ekspresionistično obdobje revije Dom in svet v luči korespondence Franceta Steleta z Izidorjem Cankarjem. *Kronika* 71. 379–96.
- Fran LAVTIŽAR, 1925: Naša dobrodelnost in njene ustanove. V: *Ilustrirani Slovenec* 49, 29. 11. 1925, s. p.
- Marjan MAROLT, 1927: Slike Toneta Kralja v struški cerkvi. V: *Mladika*, 8. 247–249.
- Reinhard NICKISCH, 1991: *Brief*. Stuttgart: Springer.
- Anton PODBEVŠEK, 1983: *Rihard Jakopič*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Nataša ROGELJA, 2019: A Life in Letters. An Anthropological Reflection on the Correspondence of Slovene Missionary sr. Conradina Resnik. V: *Dve domovini. Razprave o izseljenstvu* 50. 89–108.
- Marija STANONIK, 2013: *Folkloristični portreti iz 20. stoletja. Do konstituiranja slovenske slovstvene folkloristike*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- France STELE, 1907: Pravljica o sreči. V: *Zora* 13. 97–98.
- France STELE, 1907a: Kam k prostovoljcem? V: *Zora* 13. 141–146.
- France STELE, 1932: Stenske slike Mihe Maleša v Cirkveni. V: *Arhitektura* 1. 270–273.
- France STELE, 1939: Zaton slovanske vzajemnosti. V: *Dejanje* 2. 139–140.
- France STELE, 1969: Kako sem postal umetnostni zgodovinar? *Radio Ljubljana*, 6. 3. 1969 [tipkopis].

52 SI ZAL LJU 488, MOL, Rokopisne knjige, t. e. 146 cod. VII: 1, zapisnik 10. redne seje kulturnega odbora 10. 11. 1938, str. 221.

53 UIFS ZRC SAZU, razglednica Mihe Maleše Steletu (podpisan tudi France Gorše), Milano, 4. 4. 1939.

54 UIFS ZRC SAZU, pismo Mihe Maleša Steletu, Zürich, 16. 1. 1953.

France STELE, 1957: Izidor Cankar utemeljitelj ljubljanske umetnostnozgodovinske šole. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v. 4. 9–30.

France STELE, 1997: Moje življenje. V: *Acta historiae artis Slovenica*, 2. 161–174.

Matej STELE, 2013: Rodbina Stele. V: *PODBREŽNIK VUKMIR*, Breda, STANONIK Marija, UČAKAR Ivanka (ur.), 2013, *Zlati hrib. Pravljice in povedke iz Tunjic in okolice*. Kamnik: Matična knjižnica. 159–162.

Matej STELE, 2014: Umetnostnozgodovinska bibliografija dr. Franceta Steleta za obdobje po letu 1966. V: *Kamniški zbornik* 22. 247–257.

Janez STERGAR, 2004: Dr. Ángela Piskernik (1886–1967), koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka. V: Aleksander ŽIŽEK (ur.), *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*. Celje, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 227–257.

Peter ŠTIH, Vasko SIMONITI in Peter VODOPIVEC, 2016: *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Marko TAVČAR et al., 1997: *Korespondenca Virgila Ščeka. 1918–1947*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.

Ivanka UČAKAR, 2006: Dva kamniška Franceta in slovenski center PEN. V: *Kamniški zbornik* 18. 101–106.

Peter VODOPIVEC, 2015: Slovenski študentje in Dunaj pred prvo svetovno vojno. V: Tone SMOLEJ, 2015: *»Kaj večega poskusiti in postati«*. Slovenski pisatelji dunajski študentje (1850–1926). Ljubljana: ZRC SAZU, Znanstvena založba Filozofske fakultete. 9–16.

Ada VIDOVIČ MUHA, 1994: Evropska razsežnost Breznikovega pojmovanja »govornega odstavka«. V: *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 4. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 39–46.

France ŽEN, 1939: Cudermanove freske v frančiškanski cerkvi v Kamniku. V: *Dom in svet* 51. 239–243.

Arhivski viri

Biblioteka SAZU R11, Zapuščina akademika prof. dr. Franceta Steleta (1886–1972).

Podatkovne zbirke

Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si. Dostopno na: <https://www.dlib.si/> (dostop 15. 1. 2026).

Narodna in univerzitetna knjižnica. Dostopno na: https://www.nuk.uni-lj.si/sites/default/files/dokumenti/2020/Katalog_rokopisov.pdf (dostop 15. 1. 2026).

Slovenska biografija. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/> (dostop 15. 1. 2026).